

UDK: 159.922.8

Primljeno: 29. 05. 2020.

Izvorni naučni rad

Original scientific paper

Đenita Tuće, Jadranka Kolenović-Đapo, Indira Fako

OSOBI NE LIČNOSTI, KVALITETA OBITELJSKIH ODNOSA I KVALITETA VRŠNJAČKIH ODNOSA KAO ODREDNICE SAMOPOŠTOVANJA KOD ADOLESCENATA

Cilj istraživanja je ispitati doprinos ličnih karakteristika adolescenta, varijabli obiteljskog konteksta i varijabli vršnjačkog konteksta u objašnjenju samopoštovanja tokom rane, srednje i kasne adolescencije. U istraživanju je sudjelovalo 344 učenika sedmih i osmih razreda šest osnovnih škola, 370 učenika drugog i trećeg razreda pet srednjih škola, te 357 studenata druge i treće godine sa pet visokoškolskih ustanova. Prosječna dob sudionika u skupini osnovnoškolaca iznosi $M=12.6$ ($SD=.63$), u skupini srednjoškolaca $M=16.5$ ($SD=.57$), a u skupini studenata $M=20.6$ ($SD=1.17$). Primijenjeni su sljedeći mjerni instrumenti: Upitnik sociodemografskih karakteristika, Petofaktorski upitnik ličnosti, Petofaktorski upitnik ličnosti za djecu, Upitnik roditeljskog prihvatanja-odbacivanja, Skala obiteljske prilagodljivosti i kohezivnosti, Upitnik kvalitete prijateljstva, Upitnik privrženosti vršnjacima – Revidirana verzija i Skala za mjerenje samopoštovanja. Rezultati provedenih hijerarhijskih regresijskih analiza ukazuju da opisani set prediktorskih varijabli objašnjava 48% ukupne varijance samopoštovanja kod mlađih adolescenata, 41% ukupne varijance samopoštovanja kod srednjih adolescenata i 46% ukupne varijance samopoštovanja kod starijih adolescenata. Od varijabli ličnosti, kao značajni prediktori samopoštovanja u sve tri grupe adolescenata izdvajaju se emocionalna stabilnost / emocionalna nestabilnost i energija, a od varijabli vršnjačkog konteksta kvaliteta privrženosti vršnjacima. Kada su u pitanju obiteljske varijable, u skupini mlađih adolescenata značajan prediktor samopoštovanja je varijabla obiteljska prilagodljivost i kohezivnost, kod srednjih adolescenata varijabla roditeljsko prihvatanje-odbacivanje od strane majke, a kod starijih adolescenata

varijable roditeljsko prihvatanje-odbacivanje od strane majke i oca. Rezultati ovog istraživanja jasno upućuju da je pri razmatranju osobnih i okolinskih odrednica samopoštovanja kod adolescenata, nužno uzeti u obzir različite oblike obiteljskih i vršnjačkih interakcija, ali i uvažavati razvojne specifičnosti pojedinih razdoblja adolescencije.

Ključne riječi: samopoštovanje; adolescenti; obitelj; vršnjaci; osobine ličnosti

1. UVOD

Samopoštovanje se stiče i razvija tokom života, a njegove značajne odrednice su kognitivni i afektivni procesi, te stvarne i/ili zamišljene interakcije sa značajnim drugima (Harter 1986; Piaget i Inhelder 1969). Značajni drugi važan su izvor informacija za izgradnju našeg samopoimanja, budući da se pri stvaranju slike o sebi oslanjamo na informacije sadržane u iskazima drugih ljudi o nama, odnosno, u njihovu ophođenju i ponašanju prema nama (Lacković-Grgin 1994). Pri tome, posebna važnost se pridaje roditeljima i vršnjacima (Hearthon i Wyland 2003).

Važnost odnosa sa roditeljima za razvoj pozitivne slike o sebi kod djece i adolescenata istaknuta je u brojnim teorijskim razmatranjima u različitim područjima psihologije. Tako Coopersmith (1967) ističe da je najvažniji period za razvoj samopoštovanja rano djetinjstvo, a kao ključne izvore socijalizacije samopoštovanja navodi upravo kvalitetu odnosa sa roditeljima i najbližom socijalnom sredinom. Pri tome, kao najznačajnije faktore koji doprinose razvoju pozitivne slike o sebi navodi brigu, emocionalnu toplinu i interes za dijete i njegove potrebe. U prilog ovome idu i razmatranja Harterove (1999), koja naglašava da ključnu ulogu u razvoju samopoštovanja ima obiteljska atmosfera, odnosno, brižan, topao i podržavajući roditeljski odnos prema djetetu. Prema Harterovoj (1999), djeca u najranijoj dobi prihvataju i internaliziraju mišljenja koja o njima imaju značajni odrasli, te na taj način formiraju sliku o sebi. Slično tome, Rohner, Khaleque i Cournoyer (2008) navode da je potreba za prihvatanjem od strane roditelja ili skrbnika univerzalna potreba pojedinca, a kada izostaje od strane značajnih figura, djeca su disponirana da emocionalno i bihevioralno reaguju na određeni način, uključujući razne vidove problema u ponašanju, lošu sliku o sebi i nesigurnost. Ova razmatranja u skladu su i sa osnovnim postavkama teorije samodeterminacije (Deci i Ryan 1985), prema kojoj roditelji, kao značajni drugi, mogu pozitivno djelovati na samopoštovanje svoje djece osiguravajući im okolinu koja će poticati osjećaje autonomije, kompetencije i povezanosti. U prilog

ovim teorijskim razmatranjima idu i brojni empirijski nalazi, koji konzistentno potvrđuju važnost uloge pozitivnih interakcija sa roditeljima u objašnjenju samopoštovanja kod djece i adolescenata (Bean, Bush, McKenry i Wilson 2003; Burić i sar. 2008; Deković i Meeus 1997; Furnham i Cheng 2000; Gorbett i Kruczek 2008; Hunter, Barber i Stolz 2015; Laible i sar. 2004; Peterson 2005; Tuce 2012).

Tokom adolescencije posebno važnu ulogu u razvoju samopoštovanja imaju i skupine vršnjaka s kojima mladi provode značajan dio svog vremena. Kako ističe Lacković-Grgin (2006), u ovom razdoblju života posebno je izražena potreba mladih za formiranjem vlastitog identiteta, a vršnjaci su ti na osnovu čijih se komentara, mišljenja i ponašanja formira slika o sebi. Odnosi sa vršnjacima mogu se podijeliti na odnose u grupi i odnose u dijadi, a važnost razlikovanja ove dvije vrste odnosa proizilazi iz njihove funkcionalne distinkcije (Bukowski, Hoza i Boivin 1993; Harter 1999). U grupi, adolescent zadovoljava potrebu za pripadanjem, dok u dijadi zadovoljava potrebu za bliskošću. Zadovoljenje obje ove potrebe važno je za razvoj samopoštovanja, međutim, kako ističe Harterova (1999), njihov utjecaj nije ekvivalentan. Kada je riječ o odnosu u dijadi, istraživači se u najvećoj mjeri oslanjaju na Sullivanovu interpersonalnu teoriju u kojoj je kvaliteta interakcija sa bliskim prijateljem osnova za razvoj slike o sebi (Bagwell, Newcomb i Bukowski 1998). Prema Sullivanu (1953), dijete u odnosu sa prijateljem uči o sebi, doživljava sebe važnim, kompetentnim i atraktivnim, što se posljedično reflektira i na njegovo vrednovanje sebe. Vršnjački odnosi na razini grupe najčešće se procjenjuju preko kvalitete odnosa sa vršnjacima, s fokusom na odnos privrženosti. Interes za pitanje kvalitete privrženosti vršnjacima i samopoštovanja u ovom specifičnom razvojnom razdoblju, potaknut je prvenstveno proširenjem Bowlbyeve teorije privrženosti na kasnija razdoblja djetetova života, odnosno, uvrštavanjem vršnjaka u listu značajnih figura privrženosti (Smetana, Campione-Barr i Metzger 2006). Potporu ovim teorijskim razmatranjima daju i brojni empirijski nalazi, koji upućuju da su i kvaliteta prijateljskog odnosa (Klarin, Šimić-Šašić i Proroković 2012; Pittman i Richmond 2008; Raboteg-Šarić i Šakić 2014) i kvaliteta privrženosti vršnjacima (Laible i sur. 2004; Laible, Carlo i Raffaelli 2000; Sánchez-Queija, Oliva i Parra 2016; Wilkinson 2004) značajni prediktori samopoštovanja kod adolescenata.

Na temelju prethodno navedenog, evidentno je da i tradicionalna i savremena shvaćanja o odrednicama samopoštovanja respektiraju važnost i obitelji i vršnjaka. Ipak, pitanje jedinstvenih doprinosa obiteljskih i vršnjačkih varijabli u objašnjenju samopoštovanja kod adolescenata još uvijek je otvoreno. Jedan od razloga za to leži u činjenici da su se u većini dosadašnjih istraživanja ova dva faktora proučavala

odvojeno, pri čemu se jedna grupa istraživača primarno fokusirala na ulogu roditelja, a druga na ulogu vršnjaka (Bester 2007). U nastojanju da dođu do pouzdanijeg odgovora na ovo složeno pitanje, istraživači su se počeli usmjeravati na integraciju modela roditeljskog i modela vršnjačkog utjecaja, međutim, empirijski nalazi do kojih su došli prilično su nekonzistentni. Neki istraživački nalazi upućuju na značajniju ulogu vršnjačkih varijabli (Bester 2007; Laible i sur. 2000; Meeus i Deković 1999), a neki na značajniju ulogu obiteljskih varijabli (Klarin i sur. 2012; Noom, Deković i Meeus 1999; Paterson, Prior i Field 1995; Raja, McGee i Stanton 1992). Jedno od mogućih objašnjenja nekonzistentnosti ovih empirijskih nalaza svakako bi mogli biti heterogeni uzorci sudionika, ali i različite operacionalizacije varijabli obiteljskog i vršnjačkog konteksta, koje otežavaju usporedbu dobijenih nalaza i onemogućavaju donošenje jednoznačnih zaključaka. Drugi razlog leži u složenoj prirodi odnosa između obiteljskih i vršnjačkih varijabli. Naime, veza između navedena dva okolinska faktora nije strukturno jednostavna, tako da je pri razmatranju njihovih specifičnih efekata na samopoštovanje, potrebno uzeti u obzir i neke druge varijable koje bi mogle utjecati na ovaj odnos. Jedna od varijabli koju svakako treba uzeti u obzir je dob adolescenta, budući da se u teorijskim razmatranjima naglašava da uloga i značaj roditelja i vršnjaka mogu varirati u različitim periodima adolescencije (Collins i Laursen 2004; Steinberg i Morris 2001). Premda se još uvijek ne zna tačno kada se ova prevaga dešava, dosadašnja teorijska razmatranja sugeriraju da bi se, u poređenju sa ranom i kasnom adolescencijom, srednja adolescencija općenito mogla smatrati razdobljem kada je vršnjački utjecaj najizraženiji (Berndt 1979; Brown 2004; Steinberg i Silverberg 1986; Steinberg i Monahan 2007).

U cilju eksplicitne spoznaje o odrednicama samopoštovanja kod adolescenata, osim integracije modela obiteljskog i modela vršnjačkog utjecaja, nužno je razjasniti i ulogu bioloških i okolinskih faktora u razvoju samopoštovanja. Naime, prema savremenom shvaćanju procesa socijalizacije, pojedinac se ne oblikuje pasivno pod utjecajem roditelja i vršnjaka, već je aktivan sudionik u svom razvoju (Patterson i Fisher 2002). Prema tome, uzimanje u obzir i osobnih dispozicija adolescenata pri razmatranju doprinosa varijabli obiteljskog i vršnjačkog konteksta u objašnjenju samopoštovanja kod adolescenata, ne samo da je opravdano, nego je i neophodno za detaljnije rasvjetljavanje ovih odnosa. Kada je u pitanju uloga osobina ličnosti u objašnjenju samopoštovanja, u dosadašnjim istraživanjima fokus istraživača je uglavnom bio na osobinama ličnosti iz petofaktorskog modela, a dobijeni nalazi konzistentno potvrđuju da između temeljnih osobina ličnosti i samopoštovanja postoji značajna relacija. Robins i saradnici (2001a) su u istraživanju provedenom na uzorku

sudionika dobi od 9 do 90 godina, utvrdili da temeljne osobine ličnosti objašnjavaju 34% varijance samopoštovanja, a kao najznačajniji prediktori izdvojile su se emocionalna stabilnost i ekstraverzija, zatim savjesnost, otvorenost za iskustvo i ugodnost. Ovi rezultati u skladu su sa nalazima istraživanja provedenih na uzorku starijih adolescenata, u kojima je također utvrđena visoka negativna povezanost samopoštovanja sa neuroticizmom, umjerena pozitivna povezanost sa ekstraverzijom i savjesnošću, te slaba pozitivna povezanost sa otvorenošću za iskustvo i ugodnošću (Jackson i Gerard 1996; Keller 1999; Pullmann i Allik 2000; Robins, Hendin i Trzesniewski 2001b; Zeigler-Hill i sar. 2015). Graziano, Jensen-Campbell i Finch (1997), međutim, dobili su nešto drugačije nalaze na uzorku djece u dobi od 10 do 14 godina. Naime, rezultati ovog istraživanja ukazuju na relativno ujednačene korelacije svih pet temeljnih osobina ličnosti sa samopoštovanjem, što bi moglo ukazivati na to da se obrasci ovih odnosa donekle razlikuju s obzirom na razvojni period.

S obzirom na teorijske postavke i dosadašnji stepen spoznaja, proveli smo istraživanje s ciljem da ispitamo ulogu osobina ličnosti adolescenta, varijabli obiteljskog, te varijabli vršnjačkog konteksta u objašnjenju samopoštovanja kod adolescenata različite dobi (mlađi, srednji i stariji adolescenti). Prema dosadašnjim empirijskim nalazima, očekujemo značajan udio kako osobina ličnosti adolescenta, tako i varijabli obiteljskog i vršnjačkog konteksta u objašnjenju samopoštovanja kod adolescenata u sve tri dobne skupine. Kada su u pitanju jedinstveni doprinosi varijabli obiteljskog i vršnjačkog konteksta, sukladno dosadašnjim teorijskim spoznajama, očekujemo veću prediktivnu snagu varijabli obiteljskog konteksta u objašnjenju samopoštovanja kod mlađih i starijih adolescenata, te veću prediktivnu snagu varijabli vršnjačkog konteksta u objašnjenju samopoštovanja kod srednjih adolescenata.

U ovom istraživanju, samopoštovanje smo konceptualizirali kao globalnu vrijednosnu orijentaciju prema sebi, a osobine ličnosti adolescenta su operacionalizirane u okviru petofaktorskog modela ličnosti. Kvaliteta obiteljskog i vršnjačkog konteksta operacionalizirane su kroz dijadne i grupne odnose. Kvaliteta obiteljskog konteksta procijenjena je preko percipiranog majčinog i očevog roditeljskog prihvatanja-odbacivanja (dijadni odnosi), te preko percipirane obiteljske prilagodljivosti i kohezivnosti (opća obiteljska klima). Kvaliteta vršnjačkog konteksta procijenjena je kvalitetom odnosa sa najboljim prijateljem/prijateljicom (dijadni odnos), te kvalitetom privrženosti vršnjacima (odnos u grupi). Operacionalizacija ispitivanih konstrukata zasnovana je na integraciji dosadašnjih teorijskih spoznaja i empirijskih potvrda iz ovog područja istraživanja.

2. METODA

2.1. Sudionici

Uzorak se sastoji od ukupno 1071 sudionika (621 ženskih i 450 muških), a čine ga učenici sedmih i osmih razreda šest osnovnih škola (N=344), učenici drugog i trećeg razreda pet srednjih škola (N=370), te studenti druge i treće godine sa pet visokoškolskih ustanova na području Kantona Sarajevo (N=357). Starosni raspon sudionika u grupi mlađih adolescenata kreće se od 12 do 14 godina, prosječne dobi $M=12.6$ ($SD=.63$). U grupi srednjih adolescenata, starosni raspon se kreće od 15 do 18 godina, a prosječna dob sudionika iznosi $M=16.5$ ($SD=.57$), dok se u grupi starijih adolescenata starost sudionika kreće u rasponu od 19 do 24 godine, prosječne dobi $M=20.6$ ($SD=1.17$).

2.2. Mjerni instrumenti

Upitnik sociodemografskih karakteristika. Upitnik je ciljno konstruiran za potrebe ovog istraživanja, a sastoji se od devet čestica, kojima su prikupljeni podaci o spolu, dobi, školi/fakultetu i odsjeku, te razredu/godini studija. Također, od sudionika se tražilo da navedu s kim žive, dob i stručnu spremu roditelja, koliko imaju braće/sestara, te svoj redoslijed rođenja u obitelji.

Petofaktorski upitnik ličnosti. Osobine ličnosti kod srednjih i starijih adolescenata mjerene su Petofaktorskim upitnikom ličnosti (*Big Five Questionnaire, BFQ*), namijenjenom za uzrast od 16 godina i nadalje (Caprara, Barbaranelli, Borgogni i Perugini 1993). Upitnik se sastoji od 132 čestice, a mjeri pet dimenzija ličnosti: *emocionalnu stabilnost, energiju (ekstraverziju), ugodnost, savjesnost i mentalnu otvorenost*. Svaka dimenzija sastoji se od dvije poddimenzije. Zadatak sudionika je da procijeni svoj stepen slaganja s pojedinom tvrdnjom u upitniku, na skali Likertovog tipa od 1 (u potpunosti netačno za mene) do 5 (u potpunosti tačno za mene). Autori izvještavaju o zadovoljavajućoj unutrašnjoj pouzdanosti dimenzija upitnika, koja iznosi .90 za emocionalnu stabilnost, .81 za energiju i savjesnost, .75 za mentalnu otvorenost i .73 za ugodnost (Caprara i sar. 1993). Unutrašnje pouzdanosti dimenzija upitnika dobijene u ovom istraživanju su zadovoljavajuće i iznose redom: .87 (emocionalna stabilnost), .77 (savjesnost), .75 (energija), .74 (mentalna otvorenost) i .73 (ugodnost).

Petofaktorski upitnik ličnosti za djecu. Osobine ličnosti kod mlađih adolescenata procijenjene su Petofaktorskim upitnikom ličnosti za djecu (*Big Five Questionnaire for Children, BFQ-C*), koji je namijenjen za uzrast od 8 do 14 godina (Barbaranelli, Caprara, Rabasca i Pastorelli 2003). Upitnik se sastoji od 65 čestica, a mjeri pet dimenzija ličnosti: *emocionalnu nestabilnost, energiju (ekstraverziju), ugodnost, savjesnost i mentalnu otvorenost*. Zadatak sudionika je da procijeni stepen slaganja sa pojedinom tvrdnjom u upitniku, na skali Likertovog tipa od 1 (gotovo nikada) do 5 (gotovo uvijek). Prema nalazima autora, unutrašnja pouzdanost pojedinih dimenzija u upitniku je zadovoljavajuća i iznosi .87 za savjesnost, .82 za mentalnu otvorenost, .77 za energiju i emocionalnu nestabilnost i .71 za ugodnost (Barbaranelli i sar. 2003). Zadovoljavajuće unutrašnje pouzdanosti subskala dobijene su i u ovom istraživanju i to: .83 (savjesnost), .82 (ugodnost), .81 (emocionalna nestabilnost) i .72 (energija). Nešto niža pouzdanost (.65) dobijena je za dimenziju mentalna otvorenost. Analizom korelacija čestica sa ukupnim rezultatom na ovoj subskali, uočeno je da čestica 49. (*Sposoban/a sam osmisliti nove igre i aktivnosti*) ima nižu item-total korelaciju ($r < .30$). Slijedeći preporuke u literaturi (Field 2009), navedenu česticu smo eliminisali, nakon čega je dobijena zadovoljavajuća unutrašnja pouzdanost i na ovoj dimenziji ($\alpha = .71$).

Upitnik roditeljskog prihvaćanja-odbacivanja. Individualna percepcija roditeljskog ponašanja procijenjena je Upitnikom roditeljskog prihvaćanja-odbacivanja (*Parental Acceptance-Rejection Questionnaire, PARQ*, Rohner, 1984). Upitnik se sastoji od 24 čestice, a mjeri četiri dimenzije roditeljskog ponašanja: *roditeljsku toplinu (prihvaćanje), roditeljsku agresivnost (neprijateljstvo), roditeljsko zanemarivanje (indiferentnost) i roditeljsko nediferencirano odbacivanje*. Zadatak sudionika je da na skali od četiri stepena (1 – gotovo nikada do 4 – gotovo uvijek) procijeni ponašanje svojih roditelja prema njemu. Sudionik ispunjava dvije identične forme upitnika, jedan za procjenu majčinog, a jedan za procjenu očevog ponašanja. Ukupan rezultat predstavlja zbroj rezultata na svim dimenzijama, podijeljen sa brojem dimenzija (uz prethodnu inverziju rezultata na dimenziji toplina/prihvaćanje). Viši ukupni rezultat ukazuje na veće percipirano roditeljsko odbacivanje. U dosadašnjim istraživanjima, upitnik je pokazao zadovoljavajuću unutrašnju pouzdanost, koja se kreće u rasponu od .83 do .95 (Rohner i Khaleque 2002). Unutrašnja pouzdanost upitnika dobijena u ovom istraživanju iznosi $\alpha = .90$ (forma upitnika za majku) i $\alpha = .92$ (forma upitnika za oca).

Skala obiteljske prilagodljivosti i kohezivnosti. Za procjenu kvalitete obiteljskog funkcioniranja korištena je Skala obiteljske prilagodljivosti i kohezivnosti, (*Family*

Adaptability and Cohesion Evaluation Scale, FACES II, Olson, Portner i Bell 1982), koju je na hrvatski prevela i prilagodila Martinac-Dorčić (2007). Instrument je kreiran u svrhu mjerenja dimenzija *prilagodljivosti* i *kohezivnosti*, predloženih u kružnom modelu bračnih i obiteljskih sistema (Olson, Sprenkle i Russell 1979). Skala se sastoji od 30 čestica, a zadatak sudionika je da procijeni u kojoj mjeri opisi navedeni u tvrdnjama vrijede za njegovu obitelj. Procjena se vrši na skali od pet stepeni (1 – gotovo nikada, do 5 – gotovo uvijek). U dosadašnjim istraživanjima, instrument je pokazao jednofaktorsku strukturu i zadovoljavajuću unutrašnju pouzdanost, koja se kreće u rasponu od .78 do .91 (Larkin, Frazer i Semenchuk 1996; Martinac-Dorčić i Ljubešić 2008; Tuce i Fako 2014). Jednofaktorska struktura skale potvrđena je i u ovom istraživanju, a ukupni rezultat formiran je kao linearna kombinacija procjena na svim tvrdnjama podijeljena sa brojem tvrdnji. Pri tome, viši rezultat odražava veći stepen bliskosti među članovima obitelji i međusobnog uvažavanja. Koeficijent unutrašnje pouzdanosti skale u cjelini je zadovoljavajući i iznosi $\alpha = .93$.

Upitnik kvalitete prijateljstva. Kvaliteta odnosa sa najboljim prijateljem/prijateljicom procijenjena je Upitnikom kvalitete prijateljstva (*Friendship Quality Questionnaire, FQQ*, Parker i Asher 1993), koji se sastoji od 40 tvrdnji. Procjena se vrši na skali od pet stepeni, od 1 (uopće se ne odnosi na mog prijatelja/prijateljicu) do 5 (u potpunosti se odnosi na mog prijatelja/prijateljicu). Upitnik mjeri šest dimenzija kvalitete prijateljstva: *vrednovanje i briga, rješavanje problema, konflikt i izdaja, pomaganje i vođenje, druženje i rekreacija, intimnost i samootkrivanje*. Prema nalazima autora, koeficijenti unutrašnje pouzdanosti subskala su zadovoljavajući, a dimenzije su međusobno umjereno do visoko povezane (Parker i Asher 1993). Premda je originalna šestofaktorska struktura potvrđena i u našem istraživanju, zbog umjerenih do visokih korelacija među dimenzijama, proveli smo faktorsku analizu drugog reda na dimenzijama upitnika, a dobijeni nalazi upućuju na postojanje jednog zajedničkog faktora višeg reda. Sukladno dobijenim nalazima, ukupni rezultat formiran je kao zbroj rezultata na pripadajućim dimenzijama, podijeljen sa brojem dimenzija. Viši rezultat odnosi se na veću ukupnu kvalitetu prijateljstva. Na opravdanost korištenja kompozitnog rezultata upućuje i dobijeni koeficijent unutrašnje pouzdanosti ($\alpha = .94$). Do sličnih nalaza došla je i Klarin (2004) na uzorku hrvatskih adolescenata.

Upitnik privrženosti vršnjacima - Revidirana verzija. Kvaliteta odnosa sa vršnjacima procijenjena je Upitnikom privrženosti vršnjacima - Revidirana verzija (*Inventory of Peer Attachment - Revised, IPA-R*, Armsden i Greenberg 1987). Upitnik se sastoji od 25 čestica, koje mjere tri dimenzije privrženosti vršnjacima: *kvalitetu*

komunikacije sa bliskim prijateljima, stepen međusobnog povjerenja i osjećaj otuđenosti od drugih. Procjena se vrši na skali od četiri stepena, od 1 (gotovo nikada) do 4 (gotovo uvijek). Ukupan rezultat se formira kao zbroj rezultata na pripadajućim dimenzijama, podijeljen brojem dimenzija (uz prethodnu inverziju rezultata na dimenziji osjećaj otuđenosti od drugih). Viši rezultat ukazuje na veći stepen privrženosti vršnjacima. Prema nalazima autora, koeficijent unutrašnje pouzdanosti upitnika je zadovoljavajući i iznosi .92 (Armsden i Greenberg, 1987). Koeficijent unutrašnje pouzdanosti dobijen u ovom istraživanju je također visok ($\alpha = .91$).

Skala za mjerenje samopoštovanja. Za procjenu općeg samopoštovanja korištena je Rosenbergova Skala za mjerenje samopoštovanja (*Rosenberg Self-Esteem Scale, RSES*, Rosenberg 1965). Skala sadrži deset čestica koje se odnose na samopoštovanje i mjeri globalnu vrijednosnu orijentaciju prema sebi. Procjena se vrši na skali od četiri stepena, od 1 (uopće se ne slažem) do 4 (u potpunosti se slažem). Ukupan rezultat formira se kao linearna kombinacija zaokruženih vrijednosti. Viši rezultat odražava više samopoštovanje. Koeficijent unutrašnje pouzdanosti skale u mnogim istraživanjima je zadovoljavajući i kreće se od .74 do .90 (Lacković-Grgin 1994). Unutrašnja pouzdanost skale dobijena u ovom istraživanju je također zadovoljavajuća i iznosi $\alpha = .82$.

2.3. Postupak

Ispitivanje je obavljeno u vrijeme redovnog odvijanja nastave u grupama do 25 učenika/studenata, a trajalo je u prosjeku oko 40 minuta. Tokom prikupljanja podataka zadovoljeni su etički principi i standardi koji se odnose na psihologijska istraživanja. Sudjelovanje u istraživanju je bilo dobrovoljno, a istraživanje je bilo anonimno. Za maloljetne sudionike, tražila se prethodna pismena suglasnost roditelja/staratelja.

3. REZULTATI

Prije glavnih analiza provedene su odgovarajuće provjere preduslova za korištenje adekvatnih statističkih postupaka. U tu svrhu izračunati su osnovni deskriptivni statistički parametri korištenih mjera, a dobijeni rezultati prikazani su u Tablici 1. Analiza osnovnih deskriptivnih podataka, kao i sve glavne analize, provedene su na uzorku sudionika koji su popunili kompletan instrumentarij (Field 2009).

Tablica 1. Deskriptivne statističke vrijednosti varijabli korištenih u istraživanju

	N	M	SD	Indeks simetričnosti	Indeks spljoštenosti	K-S z ^a
Samopoštovanje	910	3.28	.48	-.81	.84	2.74**
Emocionalna nestabilnost (BFQ-C)	305	2.86	.65	.11	-.03	.95
Energija (BFQ-C)	305	3.99	.44	-.48	-.04	1.43*
Ugodnost (BFQ-C)	305	3.89	.54	-.83	1.61	1.13
Savjesnost (BFQ-C)	305	3.80	.61	-.39	-.34	1.43*
Mentalna otvorenost (BFQ-C)	305	3.71	.55	-.44	.12	1.36
Emocionalna stabilnost (BFQ)	605	2.85	.59	-.17	-.12	1.17
Energija (BFQ)	605	3.38	.43	-.10	.53	.75
Ugodnost (BFQ)	605	3.15	.38	-.18	.59	1.32
Savjesnost (BFQ)	605	3.48	.44	.12	-.28	1.03
Mentalna otvorenost (BFQ)	605	3.44	.43	-.04	-.01	.91
Roditeljsko prihvatanje-odbacivanje (majka)	910	1.33	.37	2.38	7.66	5.55**
Roditeljsko prihvatanje-odbacivanje (otac)	910	1.37	.42	2.05	5.14	5.69**
Obiteljska prilagodljivost i kohezivnost	910	3.99	.59	-1.14	1.78	2.79**
Kvaliteta odnosa sa najboljim prijateljem/prijateljicom	910	4.23	.51	-.99	1.36	2.52**
Kvaliteta privrženosti vršnjacima	910	4.13	.51	-.71	.16	2.61**

Napomena: *a*Kolmogorov-Smirnov test; * $p < .05$; ** $p < .01$; BFQ-C (forma upitnika za adolescente od 12-15 godina); BFQ (forma upitnika za starije od 16 godina)

Kao što možemo vidjeti iz tabelarnog prikaza, kriterij normalnosti zadovoljavaju distribucije rezultata na varijablama emocionalna nestabilnost (BFQ-C), ugodnost (BFQ-C), mentalna otvorenost (BFQ-C), emocionalna stabilnost (BFQ), energija (BFQ), ugodnost (BFQ), savjesnost (BFQ) i mentalna otvorenost (BFQ). Vrijednosti na ovim varijablama su uvedene u daljne analize u obliku originalnih, prosječnih rezultata. Distribucije rezultata na ostalim varijablama značajno su odstupale od kriterija normalnosti, ali i kriterija simetričnosti. Ipak, s obzirom da su deskriptivni statistički parametri svih korištenih mjera testirani na velikom uzorku sudionika, prema preporukama u literaturi provedena je vizuelna inspekcija oblika distribucije i vrijednosti indeksa simetričnosti i spljoštenosti, umjesto testiranja njihove značajnosti (Field 2009). Analizom grafičkih prikaza QQ-plot utvrđeno je da odstupanja od normalnosti za varijable energija (BFQ-C) i savjesnost (BFQ-C) ipak nisu tako velika, te su i ove varijable uvedene u daljne analize u obliku originalnih, prosječnih rezultata. Značajnija odstupanja od normalnosti utvrđena su za varijable samopoštovanje, roditeljsko prihvatanje-odbacivanje (majka i otac), obiteljska prilagodljivost i kohezivnost, kvaliteta odnosa sa najboljim prijateljem/prijateljicom, te kvaliteta privrženosti vršnjacima. Sukladno tome, dobijene vrijednosti smo na ovim

varijablama podvrgli transformacijama. Prema preporukama u literaturi (Field 2009; Tabachnick i Fidell 2013) rezultate na varijablama samopoštovanje, obiteljska prilagodljivost i kohezivnost, kvaliteta odnosa sa najboljim prijateljem/prijateljicom i kvaliteta privrženosti vršnjacima transformirali smo postupkom refleksije i logaritmom, dok smo rezultate na varijablama roditeljsko prihvaćanje-odbacivanje (majka i otac) transformirali postupkom inverzije. U svrhu jednostavnije interpretacije, sve transformirane varijable su nakon postupka transformacije ponovo reflektirane. Vizuelnom inspekcijom oblika distribucije varijabli nakon provedenih transformacija uočene su zadovoljavajuće distribucije rezultata na svim transformiranim varijablama, te su tako uvedene u daljne analize.

S ciljem utvrđivanja povezanosti između varijabli uključenih u istraživanje, proveli smo korelacijske analize, zasebno za tri skupine adolescenata, a dobijeni rezultati prikazani su u tablicama 2., 3. i 4.

Tablica 2. Interkorelacije između prediktorskih varijabli i njihove korelacije sa kriterijem u skupini mlađih adolescenata

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
1. Samopoštovanje	-	-.32**	.42**	.20**	.27**	.26**	-.48**	-.41**	.53**	.40**	.51**
2. Emocionalna nestabilnost		-	-.07	-.18**	-.20**	-.08	.25**	.18**	-.22**	-.06	-.23**
3. Energija			-	.45**	.40**	.43**	-.27**	-.23**	.36**	.36**	.33**
4. Ugodnost				-	.60**	.47**	-.30**	-.34**	.40**	.50**	.39**
5. Savjesnost					-	.57**	-.35**	-.26**	.37**	.38**	.27**
6. Mentalna otvorenost						-	-.23**	-.16**	.26**	.30**	.24**
7. Roditeljsko prihvaćanje-odbacivanje (majka)							-	.59**	-.62**	-.40**	-.49**
8. Roditeljsko prihvaćanje-odbacivanje (otac)								-	-.59**	-.40**	-.47**
9. Obiteljska prilagodljivost i kohezivnost									-	.46**	.48**
10. Kvaliteta odnosa sa najboljim prijateljem/prijateljicom										-	.64**
11. Kvaliteta privrženosti vršnjacima											-

Napomena: n=305; * p<.05; ** p<.01

Kao što možemo vidjeti iz tabelarnih prikaza, u sve tri skupine adolescenata utvrđene su statistički značajne korelacije svih prediktorskih varijabli sa kriterijem, osim varijable ugodnost, koja se u skupini starijih adolescenata nije pokazala značajno povezanom sa samopoštovanjem. Prema visini koeficijenta, korelacije se kreću od niskih do umjerenih. Pri tome je utvrđeno da su energija, savjesnost, mentalna otvorenost, obiteljska prilagodljivost i kohezivnosti, kvaliteta odnosa sa najboljim prijateljem/ prijateljicom, te kvaliteta privrženosti vršnjacima pozitivno povezane sa samopoštovanjem u sve tri dobne skupine. Pozitivna povezanost utvrđena je i za varijablu ugodnost u skupini mlađih i srednjih adolescenata, te varijablu emocionalna

Tablica 3. Interkorelacije između prediktorskih varijabli i njihove korelacije sa kriterijem u skupini srednjih adolescenata

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
1. Samopoštovanje	-	.43**	.31**	.12*	.19**	.18**	-.36**	-.30**	.39**	.12*	.31**
2. Emocionalna stabilnost		-	-.03	.22**	-.04	.07	-.12*	-.16**	.17**	-.12*	.04
3. Energija			-	.05	.33**	.34**	-.06	-.06	.15**	.16**	.23**
4. Ugodnost				-	.14**	.22**	-.17**	-.24**	.27**	.26**	.36**
5. Savjesnost					-	.37**	-.27**	-.20**	.26**	.22**	.21**
6. Mentalna otvorenost						-	-.10*	-.07	.20**	.21**	.22**
7. Roditeljsko prihvatanje-odbacivanje (majka)							-	.54**	-.62**	-.12*	-.26**
8. Roditeljsko prihvatanje-odbacivanje (otac)								-	-.65**	-.21**	-.34**
9. Obiteljska prilagodljivost i kohezivnost									-	.29**	.41**
10. Kvaliteta odnosa sa najboljim prijateljem/prijateljicom										-	.66**
11. Kvaliteta privrženosti vršnjacima											-

Napomena: n=324; * p<.05; ** p<.01

Tablica 4. Interkorelacije između prediktorskih varijabli i njihove korelacije sa kriterijem u skupini starijih adolescenata

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
1. Samopoštovanje	-	.26**	.50**	.08	.32**	.18**	-.44**	-.42**	.38**	.32**	.36**
2. Emocionalna stabilnost		-	.09	.17**	.05	.13*	-.15**	-.20**	.12*	.01	.05
3. Energija			-	.15**	.52**	.41**	-.22**	-.23**	.31**	.27**	.30**
4. Ugodnost				-	.05	.23**	-.19**	-.26**	.26**	.25**	.30**
5. Savjesnost					-	.48**	-.24**	-.24**	.27**	.23**	.24**
6. Mentalna otvorenost						-	-.27**	-.21**	.30**	.23**	.29**
7. Roditeljsko prihvatanje-odbacivanje (majka)							-	.55**	-.63**	-.28**	-.32**
8. Roditeljsko prihvatanje-odbacivanje (otac)								-	-.65**	-.34**	-.39**
9. Obiteljska prilagodljivost i kohezivnost									-	.34**	.38**
10. Kvaliteta odnosa sa najboljim prijateljem/prijateljicom										-	.67**
11. Kvaliteta privrženosti vršnjacima											-

Napomena: n=281; * p<.05; ** p<.01

stabilnost u skupini srednjih i starijih adolescenata. S obzirom da se kod mlađih adolescenata, umjesto emocionalne stabilnosti ispituje suprotan pol ove dimenzije (emocionalna nestabilnost), u ovoj grupi adolescenata utvrđena je negativna korelacija između ove osobine ličnosti i samopoštovanja. Varijable roditeljsko prihvatanje-odbacivanje (majka i otac) su, također, značajno, ali negativno povezane sa samopoštovanjem u sve tri dobne skupine, što je i očekivano, budući da viši rezultat na ovim varijablama ukazuje na veće percipirano roditeljsko odbacivanje.

Značajne korelacije utvrđene su između nekih varijabli unutar, ali i između prediktorskih skupova u sve tri skupine adolescenata, a prema visini koeficijenata kreću se od niskih do umjerenih. U skladu s tim, testirana je kolinearnost. U sve tri

skupine adolescenata, utvrđene su prihvatljive vrijednosti VIF testa ($VIF \leq 2$). Uzimajući u obzir navedeno, zaključujemo da podaci ne upućuju na visoku multikolinearnost niti u jednoj skupini adolescenata, te da su prikladni za provedbu regresijskih analiza (Field 2009).

S ciljem ispitivanja ukupnih i zasebnih doprinosa osobina ličnosti adolescenata te varijabli obiteljskog i varijabli vršnjačkog konteksta u objašnjenju samopoštovanja kod adolescenata, provedene su hijerarhijske regresijske analize zasebno za tri skupine adolescenata. Prvi blok varijabli čine osobine ličnosti, drugi blok varijable obiteljskog konteksta, a treći varijable vršnjačkog konteksta. Redoslijed uvođenja blokova prediktorskih varijabli definiran je prema principu pretpostavljenog smjera uzročnosti varijabli iz pojedinačnih blokova (Tabachnick i Fidell 2013), a zasnovan je na integraciji dosadašnjih teorijskih spoznaja i empirijskih nalaza iz ovog područja istraživanja. Rezultati hijerarhijskih regresijskih analiza provedenih u tri skupine adolescenata prikazani su u Tablici 5.

3.1. Doprinos osobina ličnosti, varijabli obiteljskog i varijabli vršnjačkog konteksta u objašnjenju samopoštovanja kod mlađih adolescenata

U skupini mlađih adolescenata, opisani set prediktorskih varijabli objašnjava 48% ukupne varijance samopoštovanja ($R^2 = .48$). U prvom koraku utvrđeno je da osobine ličnosti adolescenta objašnjavaju 28% ukupne varijance kriterija ($R^2 = .28$), a kao značajni prediktori izdvajaju se dimenzije emocionalna nestabilnost i energija. Uvođenjem varijabli obiteljskog konteksta u drugom koraku ukupna objašnjena varijanca samopoštovanja povećava se značajno za dodatnih 16% ($\Delta R^2 = .16$, $p < .01$), a kao značajni prediktori izdvajaju se emocionalna nestabilnost, energija i ugodnost, te roditeljsko prihvatanje-odbacivanje od strane majke i obiteljska prilagodljivost i kohezivnost, dok je za varijablu roditeljsko prihvatanje-odbacivanje od strane oca utvrđena vrijednost beta-pondera na granici statističke značajnosti. Uvođenje varijabli vršnjačkog konteksta u trećem koraku, rezultiralo je manjim, ali statistički značajnim povećanjem ukupne objašnjene varijance samopoštovanja, koje iznosi dodatnih 5% ($\Delta R^2 = .05$, $p < .01$). Kao značajni prediktori u trećem koraku izdvajaju se emocionalna nestabilnost, energija, ugodnost, obiteljska prilagodljivost i kohezivnost te kvaliteta privrženosti vršnjacima. Pri tome, rezultati pokazuju da u skupini mlađih adolescenata više samopoštovanje općenito imaju energičniji (ekstravertiraniji) i manje emocio-

Tablica 5. Rezultati hijerarhijskih regresijskih analiza sa samopoštovanjem kao kriterijskom varijablom u tri skupine adolescenata

Prediktori	Mlađi adolescenti			Srednji adolescenti			Stariji adolescenti		
	β	r	sr	β	r	sr	β	r	sr
1. korak									
Emocionalna (ne)stabilnost	-.29**	-.32**	-.28	.44**	.43**	.43	.23**	.26**	.22
Energija	.38**	.42**	.33	.28**	.31**	.26	.46**	.50**	.38
Ugodnost	-.11	.20**	-.08	-.01	.12*	-.01	-.02	.08	-.02
Savjesnost	.08	.27**	.06	.11*	.19**	.10	.12*	.32**	.09
Mentalna otvorenost	.08	.26**	.06	.02	.18**	.02	-.09	.18**	-.07
Sa□etak modela:	R ²	.28		.30			.31		
	F	22.65** (df=5,299)		26.68** (df=5,318)			24.68** (df=5,275)		
2. korak									
Emocionalna (ne)stabilnost	-.21**	-.32**	-.20	.39**	.43**	.38	.18**	.26**	.17
Energija	.29**	.42**	.25	.27**	.31**	.25	.42**	.50**	.35
Ugodnost	-.21**	.20**	-.15	-.07	.12*	-.07	-.09	.08	-.08
Savjesnost	.01	.27**	.01	.02	.19**	.02	.06	.32**	.04
Mentalna otvorenost	.09	.26**	.07	.02	.18**	.02	-.13*	.18**	-.11
Roditeljsko prihvaćanje-odbacivanje (majka)	-.15*	-.48**	-.11	-.20**	-.36**	-.15	-.26**	-.44**	-.20
Roditeljsko prihvaćanje-odbacivanje (otac)	-.11*	-.41**	-.08	-.03	-.30**	-.02	-.19**	-.42**	-.14
Obiteljska prilagodljivost i kohezivnost	.28**	.53**	.19	.15*	.39**	.10	-.01	.38**	-.01
	R ²	.44		.39			.43		
Sa□etak modela:	ΔR^2	.16		.09			.13		
	F	28.40** (df=3,296)		16.08** (df=3,315)			20.35** (df=3,272)		
3. korak									
Emocionalna (ne)stabilnost	-.20**	-.32**	-.18	.40**	.43**	.38	.19**	.26**	.18
Energija	.26**	.42**	.22	.25**	.31**	.22	.40**	.50**	.33
Ugodnost	-.28**	.20**	-.20	-.11*	.12*	-.10	-.12*	.08	-.11
Savjesnost	.02	.27**	.02	.02	.19**	.02	.05	.32**	.04
Mentalna otvorenost	.08	.26**	.07	.01	.18**	.01	-.15**	.18**	-.12
Roditeljsko prihvaćanje-odbacivanje (majka)	-.09	-.48**	-.06	-.20**	-.36**	-.15	-.25**	-.44**	-.19
Roditeljsko prihvaćanje-odbacivanje (otac)	-.07	-.41**	-.05	-.01	-.30**	-.01	-.15*	-.42**	-.11
Obiteljska prilagodljivost i kohezivnost	.24**	.53**	.16	.11	.39**	.07	-.03	.38**	-.02
Kvaliteta prijateljskog odnosa	.08	.40**	.06	-.03	.12*	-.02	.08	.32**	.06
Kvaliteta privr□enosti vr□njacima	.23**	.51**	.16	.19**	.31**	.13	.12*	.36**	.08
	R ²	.48		.41			.46		
Sa□etak modela:	ΔR^2	.05		.02			.02		
	F	13.57** (df=2,294)		5.62** (df=2,313)			5.70** (df=2,270)		

*Napomena: n=305 (mlađi); n=324 (srednji); n=281 (stariji); *p<.05; **p<.01; sr–semi-parcijalna korelacija; ΔR^2 –promjena koef. determinacije; F– značajnost promjene koef. determinacije; emocionalna nestabilnost (mlađi)/emocionalna stabilnost (srednji i stariji)*

nalno nestabilni adolescenti, kao i adolescenti koji percipiraju veći stepen prilagodljivosti i kohezivnosti među članovima svoje obitelji i koji percipiraju veću bliskost u odnosu sa vršnjacima.

Analizom supresorskih efekata utvrđena je značajna promjena u visini regresijskog koeficijenta za varijablu ugodnost, koja se u prvom koraku hijerarhijske regresijske analize ne izdvaja kao značajan prediktor, ali se u drugom i trećem koraku pokazuje kao značajna, uz promjenu predznaka beta-pondera i semi-parcijalne korelacije u odnosu na bivarijatnu korelaciju. Ovo implicira da je riječ o supresorskom efektu, a dodatnim analizama efekata supresije utvrđeno je da se radi o klasičnom supresorskom efektu ili tzv. net supresiji (Tabachnick i Fidell 2013). Značajnije promjene u visini regresijskih koeficijenata utvrđene su i za varijable roditeljsko prihvatanje-odbacivanje od strane majke i oca, koje su se izdvojile kao značajni prediktori samopoštovanja u drugom koraku, međutim, uvođenje varijabli vršnjačkog konteksta u trećem koraku rezultiralo je gubitkom značajnosti beta-pondera obje varijable. Ovi nalazi ukazuju na potencijalni medijacijski efekat neke od varijabli iz trećeg bloka na odnos između ovih prediktora i kriterija (Preacher i Hayes 2004).

Iz semi-parcijalnih korelacija vidljivo je kako svaka prediktorska varijabla pokazuje nižu povezanost sa samopoštovanjem kada su kontrolirani efekti drugih varijabli. Ipak, takvi rezultati ne iznenađuju, budući da su prediktorske varijable uključene u regresijsku analizu i međusobno značajno povezane. Kada su u pitanju samostalni doprinosi značajnih prediktora, analizom kvadriranih koeficijenata semi-parcijalnih korelacija utvrđeno je da najveći samostalni doprinos u objašnjenju samopoštovanja kod mlađih adolescenata ima energija (4.84%), zatim emocionalna nestabilnost (3.24%), te obiteljska prilagodljivost i kohezivnost i kvaliteta privrženosti vršnjacima (2.56%).

3.2. Doprinos osobina ličnosti, varijabli obiteljskog i varijabli vršnjačkog konteksta u objašnjenju samopoštovanja kod srednjih adolescenata

U skupini srednjih adolescenata, opisani set prediktorskih varijabli objašnjava 41% ukupne varijance samopoštovanja ($R^2 = .41$). U prvom koraku utvrđeno je da osobine ličnosti adolescenta objašnjavaju 30% ukupne varijance kriterija ($R^2 = .30$), a kao značajni prediktori izdvajaju se dimenzije emocionalna stabilnost, energija i savjesnost. Uvođenjem varijabli obiteljskog konteksta u drugom koraku ukupna objašnjena varijanca samopoštovanja povećala se značajno za dodatnih 9% ($\Delta R^2 =$

.09, $p < .01$). U drugom koraku najznačajniji prediktor u objašnjenju kriterijske varijable je emocionalna stabilnost, zatim energija, roditeljsko prihvatanje-odbacivanje od strane majke i obiteljska prilagodljivost i kohezivnost. Uvođenje varijabli vršnjačkog konteksta u trećem koraku, rezultiralo je statistički značajnim povećanjem ukupne objašnjene varijance samopoštovanja za dodatnih 2% ($\Delta R^2 = .02$, $p < .01$). Kao značajni prediktori u trećem koraku izdvajaju se emocionalna stabilnost, energija, ugodnost, roditeljsko prihvatanje-odbacivanje od strane majke, te kvaliteta privrženosti vršnjacima. Pri tome, rezultati pokazuju da u skupini srednjih adolescenata, više samopoštovanje općenito imaju emocionalno stabilniji i energičniji (ekstravertiraniji) adolescenti, te oni koji percipiraju manji stepen roditeljskog odbacivanja od strane majke i koji percipiraju veću bliskost u odnosu sa vršnjacima.

Analizom supresorskih efekata utvrđena je značajna promjena u visini regresijskog koeficijenta za varijablu ugodnost, koja se u prvom i drugom koraku hijerarhijske regresijske analize nije izdvojila kao značajan prediktor, a u trećem koraku jeste, dok su predznak beta-pondera i semi-parcijalne korelacije promijenjene u odnosu na bivarijatnu korelaciju. Ovaj nalaz implicira da se radi o klasičnom supresorskom efektu, koji vrši neka od varijabli iz vršnjačkog konteksta, što je dodatnim analizama i potvrđeno. Značajne promjene u visini regresijskog koeficijenta utvrđene su i za varijablu obiteljska prilagodljivost i kohezivnost, koja se izdvaja kao značajan prediktor samopoštovanja u drugom koraku. Uvođenjem varijabli vršnjačkog konteksta u trećem koraku, međutim, njena značajnost se gubi, što ukazuje na potencijalni medijacijski efekat neke od vršnjačkih varijabli na odnos između ovog prediktora i kriterija.

Iz semi-parcijalnih korelacija možemo vidjeti da svaka prediktorska varijabla pokazuje nižu povezanost sa samopoštovanjem kada su kontrolirani efekti drugih varijabli, međutim, kako smo prethodno naveli, takvi rezultati su donekle i očekivani. Kada su u pitanju samostalni doprinosi značajnih prediktora, analizom kvadriranih koeficijenata semi-parcijalnih korelacija utvrđeno je da najveći samostalni doprinos u objašnjenju samopoštovanja kod srednjih adolescenata ima emocionalna stabilnost (14.44%), zatim energija (4.84%) i roditeljsko prihvatanje-odbacivanje od strane majke (2.25%), dok za varijablu kvaliteta privrženosti vršnjacima samostalni doprinos iznosi 1.69%.

3.3. Doprinos osobina ličnosti, varijabli obiteljskog i varijabli vršnjačkog konteksta u objašnjenju samopoštovanja kod starijih adolescenata

U skupini starijih adolescenata opisani set prediktorskih varijabli objašnjava 46% ukupne varijance samopoštovanja ($R^2 = .46$). U prvom koraku utvrđeno je da osobine ličnosti adolescenta objašnjavaju 31% ukupne varijance kriterija ($R^2 = .31$), a kao značajni prediktori izdvajaju se dimenzije emocionalna stabilnost i energija, dok je za dimenziju savjesnost utvrđena vrijednost beta-pondera na granici statističke značajnosti. Uvođenjem varijabli obiteljskog konteksta u drugom koraku ukupna objašnjena varijanca samopoštovanja povećala se značajno za dodatnih 13% ($\Delta R^2 = .13$, $p < .01$). Kao značajni prediktori izdvajaju se emocionalna stabilnost, energija i mentalna otvorenost, te roditeljsko prihvatanje-odbacivanje od strane majke i oca. Uvođenje varijabli vršnjačkog konteksta u trećem koraku, rezultiralo je statistički značajnim povećanjem ukupne objašnjene varijance samopoštovanja za dodatnih 2% ($\Delta R^2 = .02$, $p < .01$), a kao značajni prediktori u trećem koraku izdvajaju se emocionalna stabilnost, energija, ugodnost, mentalna otvorenost, te roditeljsko prihvatanje-odbacivanje od strane majke i oca. Za varijablu kvaliteta privrženosti vršnjacima utvrđena vrijednost beta-pondera je na granici statističke značajnosti. Pri tome, dobijeni rezultati pokazuju da u skupini starijih adolescenata više samopoštovanje općenito imaju emocionalno stabilniji i energičniji (ekstravertiraniji) adolescenti, kao i adolescenti koji percipiraju manji stepen roditeljskog odbacivanja od strane majke i oca i koji percipiraju veću bliskost u odnosu sa vršnjacima.

Analizom supresorskih efekata utvrđena je značajna promjena u visini regresijskog koeficijenta za varijablu ugodnost, koja se u prvom i drugom koraku hijerarhijske regresijske analize ne izdvaja kao značajan prediktor samopoštovanja, a u trećem koraku izdvaja, ali se predznak beta-pondera i semi-parcijalne korelacije mijenja u odnosu na bivarijatnu korelaciju. Ovo upućuje na zaključak da se radi o klasičnom supresorskom efektu, koji vrši neka od varijabli iz vršnjačkog konteksta, što je dodatnim analizama i potvrđeno. Sličan nalaz utvrđen je i za varijablu mentalna otvorenost, koja se izdvaja kao značajan prediktor samopoštovanja tek u drugom koraku hijerarhijske regresijske analize, nakon što su u model uvedene varijable obiteljskog konteksta, a koja zadržava značajnost i u trećem koraku. Ipak, kao i u slučaju dimenzije ugodnost, analizom supresorskih efekata potvrđeno je da se radi o klasičnom supresorskom efektu. Kao značajan prediktor samopoštovanja kod starijih adolescenata u prvom koraku hijerarhijske regresijske analize izdvojila se i dimenzija savjesnost, međutim, uvođenjem varijabli obiteljskog konteksta u drugom koraku

beta-ponder ove varijable gubi statističku značajnost. Ovakav nalaz sugerira da savjesnost u skupini starijih adolescenata djeluje na samopoštovanje indirektno, preko neke obiteljske varijable.

Iz semi-parcijalnih korelacija vidljivo je kako svaka prediktorska varijabla pokazuje nižu povezanost sa samopoštovanjem kada su kontrolirani efekti drugih varijabli. Kada su u pitanju samostalni doprinosi značajnih prediktora, analizom kvadriranih koeficijenata semi-parcijalnih korelacija utvrđeno je da najveći samostalni doprinos u objašnjenju samopoštovanja kod starijih adolescenata ima energija (10.89%), zatim roditeljsko prihvatanje-odbacivanje od strane majke (3.61%) i emocionalna stabilnost (3.24%), te roditeljsko prihvatanje-odbacivanje od strane oca (1.21%), dok je za varijablu kvaliteta privrženosti vršnjacima samostalni doprinos znatno manji i iznosi .64%.

4. RASPRAVA

Iz prikazanih rezultata općenito možemo zaključiti da i osobine ličnosti adolescenata i varijable obiteljskog i vršnjačkog konteksta značajno doprinose objašnjenju ukupne varijance samopoštovanja kod sve tri dobne skupine. Dobijeni nalazi o prediktivnoj snazi temeljnih osobina ličnosti (energija i emocionalna stabilnost / emocionalna nestabilnost) u objašnjenju samopoštovanja kod adolescenata konzistentni su rezultatima do kojih su došli i neki drugi autori (Robins i sar. 2001a; Amirazodi i Amirazodi 2011). Važnost navedenih dimenzija ličnosti u objašnjenju samopoštovanja kod adolescenata povezana je sa činjenicom da ove karakteristike ličnosti imaju značajnu ulogu u postizanju i stvaranju pozitivnih socijalnih mreža (Robins i sar. 2001a), što može biti naročito važno za sliku o sebi u periodu adolescencije. Drugim riječima, vjerovatno je da su emocionalno stabilnije i ekstravertiranije osobe češće izložene situacijama primanja pozitivnih informacija o sebi od strane drugih, imaju širu socijalnu mrežu i uključuju se u različite aktivnosti što doprinosi njihovoj globalnoj slici o sebi i specifično pozitivnoj evaluaciji vlastitih vrijednosti. Važnost navedenih dimenzija ličnosti za globalno samopoštovanje kod adolescenata mogla bi se objasniti i činjenicom da ekstravertizacija i neuroticizam predstavljaju opće tendencije za doživljavanje pozitivnih, odnosno, negativnih afekata (McCrae i Costa 1992). Naime, u istraživanju koje su proveli Robins i saradnici (2001b) samopoštovanje se pokazalo značajno povezanom i sa pozitivnim i sa negativnim afektom, a autori izvještavaju da veće samopoštovanje općenito imaju pojedinci koji doživljavaju više pozitivnih, a manje negativnih afekata.

Što se tiče ostale tri dimenzije ličnosti iz petofaktorskog modela u ovom istraživanju niti jedna od njih nije prediktivna u objašnjenju samopoštovanja. Dimenzija savjesnost se izdvojila kao značajan prediktor samopoštovanja kod srednjih i starijih adolescenata, ali samo u prvom koraku hijerarhijske regresijske analize. Uvođenjem varijabli obiteljskog konteksta u drugom koraku beta-ponder navedene dimenzije ličnosti gubi značajnost. Također, iako se dimenzija ugodnost izdvojila kao značajan prediktor samopoštovanja kod adolescenata iz sve tri dobne skupine, kao i mentalna otvorenost u skupini starijih adolescenata, dodatnim analizama je potvrđeno da su ovi nalazi primarno rezultat efekata supresije. Sukladno navedenom, možemo zaključiti da se o ulozi savjesnosti, ugodnosti i mentalne otvorenosti u objašnjenju samopoštovanja u različitim razdobljima adolescencije još uvijek općenito malo zna. Premda rezultati bivarijantnih korelacijskih nacrtu konzistentno ukazuju na značajnu povezanost između ovih osobina ličnosti i samopoštovanja kod adolescenta različitog uzrasta (Jackson i Gerard 1996; Keller 1999; Pullmann i Allik 2000; Robins i sar. 2001b; Tuce 2012), kada je u pitanju prediktivna snaga navedenih osobina ličnosti tokom različitih razdoblja adolescencije, u psihološkoj literaturi generalno nedostaje empirijskih podataka. Važno je, međutim, naglasiti da rezultati dobijeni u našem istraživanju ne upućuju na zaključak da navedene osobine ličnosti nemaju nikakav značaj kada je u pitanju samopoštovanje kod adolescenata, nego da je njihova uloga, u odnosu na druge dvije dimenzije ličnosti, naprosto manje značajna. Osim toga, rezultati dobijeni u ovom istraživanju upućuju i na pretpostavku da neke osobine ličnosti djeluju na samopoštovanje putem indirektnih mehanizama, što pri donošenju zaključaka svakako treba uzeti u obzir.

Kada je u pitanju uloga obiteljskih varijabli u objašnjenju samopoštovanja, možemo reći da dobijeni rezultati generalno potvrđuju dosadašnje empirijske spoznaje o važnosti kvalitetnih obiteljskih interakcija za razvoj pozitivne slike o sebi kod adolescenata (Bean i sar. 2003; Laible i sar. 2004; Noom i sar. 1999; Tuce 2012; Wilkinson 2004). Ipak, analize provedene zasebno za tri skupine adolescenata pokazale su da se obrasci ovih odnosa donekle razlikuju kod mlađih, srednjih i starijih adolescenata, što upućuje na pretpostavku da se istaknutost i važnost pojedinih obiteljskih faktora u objašnjenju samopoštovanja mijenja tokom različitih razdoblja adolescencije. Ovi nalazi se mogu interpretirati istaknutošću razvojnih zadataka iz kojih proizilaze različite potrebe adolescenata, te transformacijom odnosa sa roditeljima u periodu adolescencije. Naime, kako ističe Lacković-Grgin (2006), adolescencija predstavlja period transformacije u relacijama sa roditeljima, pri čemu se interakcije roditelj-dijete od asimetričnih, sve više pomjeraju u pravcu simetričnih.

Također, budući da je najvažniji razvojni zadatak postati samostalna odrasla osoba, period adolescencije obilježava i potreba za aktivnostima koje će na adekvatan način promovirati adolescentovu nezavisnost, prvenstveno spram roditelja (Steinberg i Silk 2002). Tokom procesa sticanja nezavisnosti, kako navodi Brković (2011), adolescenti prolaze kroz nekoliko faza redefiniranja odnosa sa roditeljima. Od kasnog djetinjstva do početka adolescencije (prva faza), potreba za nezavisnošću se manifestira kroz oštru diferencijaciju od roditelja, a ispoljava se uglavnom kroz negativizam i kritički stav. U ranoj adolescenciji adolescent ulazi u drugu fazu redefiniranja odnosa sa roditeljima, u kojoj „uvježbava“ svoju nezavisnu poziciju prakticirajući je svakodnevno. Međutim, kada se formira osjećaj autonomije, javlja se strah od potpunog udaljavanja od roditelja i tada počinje treća faza (u srednjoj adolescenciji), koju obilježava ponovno zbližavanje sa roditeljima. Tokom kasne adolescencije (četvrta faza), ovi odnosi se stabiliziraju i kvalitativno preoblikuju, tako da adolescent dobija srazmjerno ravnopravan položaj u odnosu sa roditeljima. Uzimajući u obzir navedeno, ne iznenađuje podatak da je kvaliteta općeg obiteljskog funkcioniranja važna za samopoštovanje tokom rane adolescencije, kada je potreba za samostalnošću i nezavisnošću spram roditelja naročito izražena. Naime, viši rezultat na ovoj varijabli upućuje na obiteljsku klimu u kojoj se roditelji ponašaju toplo i prihvaćajuće prema djeci, ali im dozvoljavaju i određenu autonomiju, uključujući ih u obiteljske rasprave i procese donošenja obiteljskih odluka (Martinac-Dorčić i Ljubešić 2008). Nadalje, kako navodi Brković (2011), transformacija odnosa sa roditeljima tokom adolescencije brže se odvija u odnosu sa majkom. Drugim riječima, u većini slučajeva upravo je majka roditelj koji preuzima veću brigu o djeci, dok otac i dalje važi kao autoritet koji postavlja određena pravila i očekivanja (Brković 2011). U skladu s tim, opravdano je pretpostaviti da se i proces ponovnog zbližavanja sa roditeljima, karakterističan za razdoblje srednje adolescencije, prvo redefinira u odnosu sa majkom. S tim u vezi su i razmatranja Steinberga i Silka (2002), koji navode da adolescenti općenito osjećaju veću bliskost u odnosu sa majkom nego sa ocem, te da u majčinoj prisutnosti osjećaju veću sigurnost i radije joj se povjeravaju. Sukladno ovim razmatranjima ne iznenađuje podatak da značajan dio varijance samopoštovanja i kod srednjih i kod starijih adolescenata objašnjava percepcija kvalitete odnosa sa majkom. Isto tako, s obzirom na rastuću ravnopravnost u odnosu sa roditeljima u kasnoj adolescenciji, nije neočekivano da se udio kvalitete odnosa sa ocem pokazao značajnim u objašnjenju samopoštovanja upravo u ovoj dobnoj skupini.

Premda rezultati dobijeni u ovom istraživanju pružaju realnu osnovnu za očekivanje da uloga i značaj grupnih i dijadnih odnosa u obitelji variraju u funkciji

dobi, za donošenje konkretnijih zaključaka svakako su potrebna dodatna istraživanja, prvenstveno longitudinalna. Osim toga, činjenica da su neki značajni obiteljski prediktori iz drugog bloka varijabli, nakon kontrole vršnjačkih varijabli u trećem koraku izgubili statističku značajnost, sugerira da neke obiteljske varijable svoj efekat na samopoštovanje kod adolescenata ostvaruju indirektno, preko neke vršnjačke varijable, što bi također bilo korisno detaljnije ispitati. Konačno, budući da smo obiteljske varijable ispitivali zajedno sa osobinama ličnosti i drugim obiteljskim varijablama, odsustvo značajnosti beta-pondera nekih obiteljskih varijabli ne znači nužno da njihova uloga u objašnjenju samopoštovanja kod adolescenata nije važna, nego da je jednostavno od manjeg značaja u odnosu na druge značajne prediktore u modelu.

Kada je u pitanju uloga vršnjačkih varijabli u objašnjenju samopoštovanja kod adolescenata, ovim istraživanjem je utvrđen značajan doprinos kvalitete privrženosti vršnjacima, a isti nalaz dobijen je u sve tri grupe adolescenata. Ovi rezultati u skladu su sa teorijskim razmatranjima o važnosti vršnjačkih grupa za razvoj pozitivne slike o sebi tokom adolescencije (Harter 1999; Parker i sar. 2006; Steinberg i Morris 2001), ali i sa rezultatima empirijskih istraživanja provedenim na različitim uzorcima adolescenata (Fass i Tubman 2002; Laible i sar. 2004; Mota i Matos 2013; Sánchez-Queija i sar. 2016; Wilkinson 2004). Ovaj nalaz bi se mogao objasniti činjenicom da vršnjačke grupe osiguravaju okolinu koja adolescentu omogućava zadovoljenje različitih potreba, uključujući potrebu za pripadanjem, podrškom, emocionalnom sigurnošću i prihvatanjem, a što je posebno važno za razvoj pozitivne slike o sebi (Harter 1999; Parker i sar. 2006). Kako navode Hazan i Zeifman (1999), vršnjaci postaju važan izvor emocionalne podrške i utjehe u periodu adolescencije, te predstavljaju sigurnu bazu, koja olakšava psihološko odvajanje od primarne obitelji i potiče razvoj nezavisnosti. Također, kako ističu Sánchez-Queija i saradnici (2016), biti voljen od strane vršnjaka može rezultirati time da više volimo sebe. Drugim riječima, postoji mogućnost da adolescenti koji percipiraju veću bliskost u odnosu sa vršnjacima, percipiraju da su generalno dopadljivi drugima, a što se onda pozitivno reflektira i na njihov opći stav koji imaju o sebi.

Kada su u pitanju vršnjačke interakcije na razini dijade, ovim istraživanjem nije potvrđen značajan doprinos kvalitete prijateljstva niti u jednoj grupi adolescenata, što je suprotno nalazima do kojih su došli neki drugi autori (Keefe i Berndt 1996; Klarin i sar. 2012; Pittman i Richmond 2008). Jedno od mogućih objašnjenja ovakvih nalaza svakako bi mogla biti činjenica da smo doprinos kvalitete prijateljstva ispitivali zajedno sa osobinama ličnosti adolescenata, varijablama obiteljskog konteksta, te

kvalitetom privrženosti vršnjacima, tako da postoji mogućnost da su drugi značajni prediktori u modelu naprosto potisnuli ovu varijablu.

U pogledu razmatranja specifičnih doprinosa obiteljskih i vršnjačkih varijabli u objašnjenju samopoštovanja kod adolescenata, rezultati koje smo dobili u skupini starijih adolescenata potvrdili naša očekivanja, ali i rezultate nekih ranijih istraživanja provedenih na uzorku studenata (Klarin i sar. 2012). Kada su u pitanju druge dvije skupine adolescenata, međutim, rezultati nisu u potpunosti sukladni očekivanjima. Jedno od mogućih objašnjenja ovih nalaza moglo bi biti pomjeranje dobnih granica kojima se obilježava početak adolescencije. Naime, posljednjih nekoliko godina evidentan je trend sve učestalijeg javljanja ranog puberteta, koji počinje oko desete, pa čak i devete godine života (Brković 2011). U skladu s tim, postoji mogućnost da su i dobne granice ispunjavanja specifičnih razvojnih zadataka tokom adolescencije pomjerene. Drugim riječima, moguće je da, sukladno ranijem fizičkom sazrijevanju, proces psihološkog udaljavanja od roditelja i približavanje vršnjacima počinju ranije, a što se moglo reflektirati na udio kvalitete obiteljskih i vršnjačkih interakcija u objašnjenju samopoštovanja kod mlađih adolescenata. Također, iako se u nekim teorijskim razmatranjima srednja adolescencija općenito smatra periodom kada je vršnjački utjecaj najizraženiji (Brown 2004; Steinberg i Monahan 2006), postoji mogućnost da se i ova dobná granica pomjera, odnosno, da amplituda vršnjačkog utjecaja najvišu tačku dostiže ranije, a što se moglo odraziti na rezultate koje smo dobili u skupini srednjih adolescenata. U prilog ovome idu i navodi Berndta (1979), koji ističe da bi se dob od 14 godina mogla smatrati periodom kada vršnjački utjecaj dostiže vrhunac. Ove pretpostavke bi svakako bilo značajno ispitati u budućim istraživanjima.

Na kraju, važno se osvrnuti i na metodološka ograničenja provedenog istraživanja. Kao prvo, korelacijska priroda istraživanja ne omogućava zaključivanje o uzročno-posljedičnim vezama između ispitivanih varijabli. Provedene analize, dakle, korištene su u svrhu ispitivanja usklađenosti podataka sa teorijski postavljenim kauzalnim procesima, ali ne i za demonstriranje kauzalne veze. Dodatna poteškoća odnosi se na transverzalnu prirodu nacрта. Naime, premda su analize provedene u tri dobne skupine doprinijele razumijevanju specifične uloge osobnih i okolinskih faktora u objašnjenju samopoštovanja tokom različitih razdoblja adolescencije, odgovor na pitanje da li se udio pojedinih prediktorskih varijabli u objašnjenju samopoštovanja zaista mijenja u funkciji dobi adolescenta, mogu nam dati jedino longitudinalna istraživanja. Važno metodološko ograničenje je i pitanje generaliziranja dobijenih rezultata na opću po-

pulaciju osnovnoškolaca, srednjoškolaca i studenata. Premda smo generabilnost dobijenih rezultata nastojali povećati prikupljajući podatke u više različitih osnovnih i srednjih škola, kao i fakulteta, ipak se radi o prigodnom uzorku sudionika. U pogledu razmatranja ograničenja provedenog istraživanja, važno je ukazati i na činjenicu da su korelacije između većine prediktorskih varijabli bile statistički značajne, što je u nekim slučajevima proizvelo efekat supresije. Na koncu, važno je uzeti u obzir i činjenicu da ispitivane skupine prediktora objašnjavaju nešto više od 40% ukupne varijance samopoštovanja kod srednjih adolescenata, te nešto manje od 50% ukupne varijance samopoštovanja kod mlađih i starijih adolescenata, što ukazuje da je značajan dio varijance kriterija ipak ostao neobjašnjen. To s jedne strane upućuje na potrebu daljnjih istraživanja ovih odrednica, uz određena metodološka poboljšanja, a s druge, pokazuje kako je neophodno uključiti i druge varijable koje su također povezane sa ovim konstruktom. Sukladno tome, u budućim bi istraživanjima bilo značajno uključiti varijable poput samoefikasnosti, atribucijskih stilova, optimizma i postignuća adolescenta. Pored ovih varijabli, značajno bi bilo uzeti u obzir i socioekonomski status obitelji, obilježja kulture kojoj pojedinac pripada, te informacije o socijalnoj podršci obitelji, ali i kvaliteti odnosa sa drugim značajnim figurama u životu adolescenta, poput braće/sestara i nastavnika.

Dobijeni rezultati upućuju da je pri razmatranju osobnih i okolinskih odrednica samopoštovanja, nužno uzeti u obzir različite oblike obiteljskih i vršnjačkih interakcija, ali i respektirati razvojne specifičnosti pojedinih razdoblja adolescencije. Naime, rezultati ovog istraživanja jasno ukazuju da udio kvalitete dijadnih i grupnih obiteljskih i vršnjačkih interakcija u objašnjenju samopoštovanja nije isti tokom različitih razdoblja adolescencije. Također, činjenica da se određene prediktorske varijable nisu pokazale značajnim u objašnjenju samopoštovanja kod adolescenata u potpunom regresijskom modelu, ukazuje da je njihova relativna važnost u objašnjenju kriterija različita, a što nije moguće uočiti kada se doprinosi pojedinih osobnih i okolinskih varijabli ispituju izolovano jedni od drugih.

5. LITERATURA

1. Amirazodi, Fatemah, Maryam Amirazodi (2011), "Personality traits and self-esteem", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 29, 713-716.
2. Armsden, Gay C., Mark T. Greenberg (1987), "The inventory of parent and peer attachment: Individual differences and their relationship to psychological well-being in adolescence", *Journal of Youth and Adolescence*, 16 (5), 427-454.
3. Bagwell, Catherine L., Andrew F. Newcomb, Villiam M. Bukowski (1998), "Preadolescent friendship and peer rejection as predictors of adult adjustment", *Child Development*, 69(1), 140-153.
4. Barbaranelli, Claudio, Gian Vittorio Caprara, Annarita Rabasca, Concetta Pastorelli (2003), "A questionnaire for measuring the big five in late childhood", *Personality and Individual Differences*, 34(4), 645-664.
5. Bean, Roy A., Kevin R. Bush, Patrick McKenry, Stephan M. Wilson (2003), "The impact of parental support, behavioral control, and psychological control on the academic achievement and self-esteem of African American and European American adolescents", *Journal of Adolescent Research*, 18(5), 523-541.
6. Berndt, Thomas J. (1979), "Developmental changes in conformity to peers and parents", *Developmental Psychology*, 15, 608-616.
7. Bester, Garfield (2007), "Personality development of the adolescent: Peer group versus parents", *South African Journal of Education*, 27(2), 177-190.
8. Brković, Aleksa D. (2011), *Razvojna psihologija*, Regionalni centar za profesionalni razvoj zaposlenih u obrazovanju, Čačak
9. Brown, Bradford B. (2004), "Adolescents' relationships with peers", In: R. Lerner & L. Steinberg (Eds.), *Handbook of adolescent psychology*, 2nd ed., John Wiley & Sons, Inc, Hoboken, New Jersey, 363-394
10. Bukowski, William M., Betsy Hoza, Michael Boivin (1993), "Popularity, friendship, and emotional adjustment", *New Directions for Child and Adolescent Development*, 60, 23-37.
11. Burić, Irena, Ivana Macuka, Izabela Sorić, Anita Vulić-Prtorić (2008), "Samopoštovanje u ranoj adolescenciji: Važnost uloge roditeljskog ponašanja i školskog postignuća". *Društvena istraživanja*, 4-5, 887-906.
12. Caprara, Gian Vittorio, Claudio Barbaranelli, Laura Borgogni, Marco Perugini (1993), "The "Big Five Questionnaire": A new questionnaire to assess the five factor model", *Personality and Individual Differences*, 15(3), 281-288.

13. Collins, W. Andrew, Brett Laursen (2004), "Parent-adolescent relationships and influences". In: R. M. Lerner & L. Steinberg (Eds.), *Handbook of adolescent psychology*, 2nd ed., John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey, 331-362.
14. Coopersmith, Stanley (1967), *The antecedents of self-esteem*, W. H. Freeman & Co., San Francisco
15. Deci, Edward L., Richard M. Ryan (1985), "The general causality orientations scale: Self-determination in personality", *Journal of Research in Personality*, 19(2), 109-134.
16. Deković, Maja, Wim H. Meeus (1997), "Peer relations in adolescence: Effects of parenting and adolescents' self-concept", *Journal of Adolescence*, 20(2), 163-176.
17. Fass, Michael E., Johnatan G. Tubman (2002), "The influence of parental and peer attachment on college students' academic achievement", *Psychology in the Schools*, 39(5), 561-573.
18. Field, Andy (2009), *Discovering statistics using SPSS: Introducing statistical methods* (2nd ed.), Sage Publications Inc., Thousand Oaks, California
19. Furnham, Adrian, Helen Cheng (2000), "Lay theories of happiness", *Journal of Happiness Studies*, 1(2), 227-246.
20. Gorbett, Kelly, Theresa Kruczek (2008), "Family factors predicting social self-esteem in young adults", *The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families*, 16, 58-65.
21. Graziano, William G., Lauri A. Jensen-Campbell, John F. Finch (1997), "The self as a mediator between personality and adjustment", *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(2), 392-404.
22. Harter, Susan (1999), *The construction of the self: A developmental perspective*, The Guilford Press, New York
23. Harter, Susan (1986), "Processes underlying the construction, maintenance, and enhancement of the self-concept in children", In: J. Suits & A.G. Greenwald (Eds.), *Psychological perspectives on self, Vol. 3*, Lawrence Erlbaum, Hillsdale, NJ, 137-181.
24. Hazan, Cindy, Debra Zeifman (1999), "Pair bonds as attachments: Evaluating the evidence", In: J. Cassidy & P.R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications*, The Guilford Press, New York, 336-354.
25. Hearst, Todd F., Carrie L. Wyland (2003), "Assessing self-esteem", In: S. J. Lopez & C. R. Snyder (Eds.), *Positive psychological assessment: A handbook*

- of models and measures*, American Psychological Association, Washington DC, 219-233.
26. Hunter, Sally B., Brian K. Barber, Heidi E. Stolz (2015), "Extending knowledge of parents' role in adolescent development: The mediating effect of self-esteem", *Journal of Child and Family Studies*, 24(8), 2474-2484.
 27. Jackson, Linda A., Donna A. Gerard (1996), "Diurnal types, the big five personality factors and other personal characteristics", *Journal of Social Behavior and Personality*, 11, 273-283.
 28. Keefe, Keunho, Thomas J. Berndt (1996), "Relations of friendship quality to self-esteem in early adolescence", *The Journal of Early Adolescence*, 16(1), 110-129.
 29. Keller, Tiffany (1999), "Images of the familiar: Individual differences and implicit leadership theories", *The Leadership Quarterly*, 10, 589-607.
 30. Klarin, Mira, Slavica Šimić-Šašić, Ana Proroković (2012), "The contribution of family and peer interaction to the understanding of self-esteem in adolescents: Gender and cultural similarities and differences", *International Journal of Humanities and Social Science*, 2(21), 1-12.
 31. Klarin, Mira (2004), "Uloga socijalne podrške vršnjaka i vršnjačkih odnosa u usamljenosti predadolescenata i adolescenata", *Društvena istraživanja*, 13(6), 1081-1097.
 32. Lacković-Grgin, Katica (2006), *Psihologija adolescencije*, Naklada Slap, Jastrebarsko
 33. Lacković-Grgin, Katica (1994), *Samopojmanje mladih*, Naklada Slap, Jastrebarsko
 34. Laible, Deborah J., Gustavo Carlo, Scott C. Roesch (2004), "Pathways to self-esteem in late adolescence: The role of parent and peer attachment, empathy, and social behaviors", *Journal of Adolescence*, 27(6), 703-716.
 35. Laible, Deborah J., Gustavo Carlo, Marcela Raffaelli (2000), "The differential relations of parent and peer attachment to adolescent adjustment", *Journal of Youth and Adolescence*, 29, 45-59.
 36. Larkin, Kevin T., Nicole L. Frazer, Elizabeth Semenchuk (1996), "Physiological, affective, and behavioral responses to interpersonal conflict among males from families with different levels of cohesion, and adaptability", *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 18(3), 239-254.
 37. Martinac-Dorčić, Tamara, Marta Ljubešić (2008), "Psihološka prilagodba roditelja na dijete s kroničnom bolesti", *Društvena istraživanja*, 6, 1107-1129.

38. Martinac-Dorčić, Tamara (2007), *Prilagodba roditelja djece oboljele od cerebralne paralize*, Doktorska disertacija, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb
39. McCrae, Robert R., Paul. T. Costa (1992), "An introduction to five factor model and its applications", *Journal of Personality*, 60(2), 175-215.
40. Meeus, Wim H., Maja Deković (1999), "Identity development, parental and peer support in adolescence: Results of a national Dutch survey", *Adolescence*, 30, 931-944.
41. Mota, Catarina Pinheiro, Oaula Mena Matos (2013), "Peer attachment, coping, and self-esteem in institutionalized adolescents: The mediating role of social skills", *European Journal of Psychology of Education*, 28(1), 87-100.
42. Noom, Marc J., Maja Deković, Wim H. Meeus (1999), "Autonomy, attachment, and psychosocial adjustment during adolescence: A double-edged sword?", *Journal of Adolescence*, 22(6), 771-783.
43. Olson, David H., Joyce Portner, Richard Bell (1982), *FACES II: Family adaptability and cohesion evaluations scales*, Family Social Science, University of Minnesota, St. Paul, MN
44. Olson, David H., Douglas Sprenkle, Candyce Russell (1979), "Circumplex model of marital and family systems: Cohesion, and adaptability dimensions, family types, and clinical applications", *Family Process*, 18, 3-28.
45. Parker, Jeffrey G., Kenneth H. Rubin, Dstephen A. Erath, Julie C. Wojslawowicz, Allison A. Buskirk (2006), "Peer relationships, child development, and adjustment: A developmental psychopathology perspective", In: D. Cicchetti & D.J. Cohen (Eds.), *Developmental psychopathology, Vol 1: Theory and method* (2nd ed.), John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey, 419-493.
46. Parker, Jeffrey G., Steven R. Asher (1993), "Friendship and friendship quality in middle childhood: Links with peer group acceptance, and feelings of loneliness, and social dissatisfaction", *Developmental Psychology*, 29(4), 611-621.
47. Paterson, Janis E., Jan Prior, Jeff Field (1995), "Adolescent attachment to parents and friends in relation to aspects of self-esteem", *Journal of Youth and Adolescence*, 24, 365-376.
48. Patterson, Gerald R., Phillip A. Fisher (2002), "Recent developments in our understanding of parenting: Bidirectional effects, causal models and the search for parsimony", In: M.H. Bornstein (Ed.), *Handbook of parenting, Vol 5: Practical issues in parenting* (2nd ed.), Lawrence Erlbaum Associates Inc., Hillsdale, New Jersey, 59-89

49. Peterson, Gary W. (2005), "Family influences on adolescent development", In: T. P. Gullota & G. R. Adams (Eds.), *Handbook of adolescent behavioral problems: Evidence-based approaches to prevention and treatment*, Springer Science & Business Media, Inc., New York: 27-57.
50. Piaget, Jean, Bärbel Inhelder (1969), *The psychology of the child*, Basic Books, New York
51. Pittman, Laura, Adeya Richmond (2008), "University belonging, friendship quality, and psychological adjustment during the transition to college", *The Journal of Experimental Education*, 76(4), 343-362.
52. Preacher, Kristopher J., Andrew F. Hayes (2004), "SPSS and SAS procedures for estimating indirect effects in simple mediation models", *Behavior Research Methods, Instruments and Computers*, 36(4), 717-731.
53. Pullmann, Helle, Jüri Allik (2000), "The Rosenberg self-esteem scale: Its dimensionality, stability and personality correlates in Estonian", *Personality and Individual Differences*, 28(4), 701-715.
54. Raboteg-Šarić, Zora, Marija Šakić (2014), "Relations of parenting styles and friendship quality to self-esteem, life satisfaction, and happiness in adolescents", *Applied Research in Quality of Life*, 9(3), 749-765.
55. Raja, Shyamala Nada, Rob McGee, Warren R. Stanton (1992), "Perceived attachment to parents, and peers, and psychological well-being in adolescence", *Journal of Youth and Adolescence*, 21, 471-485.
56. Robins, Richard W., Jessica L. Tracy, Kali H. Trzesniewski, Jeff Potter, Samuel D. Gosling (2001a), "Personality correlates of self-esteem", *Journal of Research in Personality*, 35, 463-482.
57. Robins, Richard W., Holly M. Hendin, Kali H. Trzesniewski (2001b), "Measuring global self-esteem: Construct validation of a single item measure and the Rosenberg self-esteem scale", *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27, 151-161.
58. Rohner, Ronald Preston, Abdul Khaleque, David E. Cournoyer (2008), "Parental acceptance-rejection theory, methods, evidence and implications", In: R. P. Rohner & A. Khaleque (Eds.). *Handbook for the study of parental acceptance and rejection* (4th ed.), Rohner Research Publications, Storrs, CT, 1-37.
59. Rohner, Ronald Preston, Abdul Khaleque (2002), "Parental acceptance-rejection and life-span development: A universalist perspective", *Online Readings in Psychology and Culture*, 6(1), 1-10.

60. Rohner, Ronald Preston (1984), *Handbook of the study of parental acceptance and rejection* (rev. ed.), University of Connecticut, Center for the Study of Parental Acceptance and Rejection, Storrs
61. Rosenberg, Morris (1965), *Society, and the adolescent self-image*, Princeton University Press, Princeton, NJ
62. Sánchez-Queija, Inmaculada, Alfredo Oliva, Agueda Parra Jiménez (2016), "Stability, change, and determinants of self-esteem during adolescence and emerging adulthood", *Journal of Social and Personal Relationships*, 34 (8), 1-18.
63. Smetana, Judith G., Nicole Campione-Barr, Aaron Metzger (2006), "Adolescent development in interpersonal and societal contexts", *Annual Review of Psychology*, 57, 255-284.
64. Steinberg, Laurence, Kathryn C. Monahan (2007), "Age differences in resistance to peer influence", *Developmental Psychology*, 43(6), 1531-1543.
65. Steinberg, Laurence, Jennifer S. Silk (2002), "Parenting adolescents", In: M. H. Bornstein (Ed.), *Handbook of parenting, Vol 1: Children and parenting* (2nd ed.), Lawrence Erlbaum Associates Inc., Hillsdale, New Jersey, 103-135.
66. Steinberg, Laurence, Amanda Sheffield Morris (2001), "Adolescent development", *Journal of Cognitive Education and Psychology*, 2(1), 55-87.
67. Steinberg, Laurence, Susan B. Silverberg (1986), "The vicissitudes of autonomy in early adolescence", *Child Development*, 57(4), 841-851.
68. Sullivan, Harry Stack (1953), *The interpersonal theory of psychiatry*, Norton, New York
69. Tabachnick, Barbara G., Linda S. Fidell (2013), *Using multivariate statistics* (6th ed.). Pearson, Boston
70. Tuce, Đenita, Indira Fako (2014), "Odrednice zadovoljstva životom kod adolescenata", *Psihologijske teme*, 23(3), 407-434.
71. Tuce, Đenita (2012), *Percepcija roditeljskog ponašanja i obiteljsko funkcioniranje kao odrednice prilagodbe kod adolescenata*, Neobjavljeni magistarski rad, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo
72. Wilkinson, Ross B. (2004), "The role of parental and peer attachment in the psychological health and self-esteem of adolescents", *Journal of Youth and Adolescence*, 33(6), 479-493.
73. Zeigler-Hill, Virgil, Christopher J. Holden, Brian Enjaian, Ashton C. Southard, Avi, Haijinag Li, Qinglin Zhang, (2015), "Self-esteem instability and personality: The connections between feelings of self-worth and the big five dimensions of personality", *Personality and Social Psychology Bulletin*, 41(2) 183-198.

PERSONALITY TRAITS, QUALITY OF FAMILY INTERACTIONS AND QUALITY OF PEERS INTERACTIONS AS DETERMINANTS OF SELF-ESTEEM IN ADOLESCENTS

Summary:

The aim of this paper was to examine the contribution of adolescents' personal characteristics, family context variables and peer context variables in explaining the variance of self-esteem during early, middle and late adolescence. The research sample consisted of 344 students (7th and 8th graders) from six elementary schools, 370 students (2nd and 3rd graders) from five high schools and 357 college students (2nd and 3rd graders) from five higher education institutions. The average age of participants was $M=12.6$ ($SD=.63$) for elementary school students, $M=16.5$ ($SD=.57$) for high school students and $M=20.6$ ($SD=1.17$) for college students. The following instruments were applied: Socio-demographic Features Questionnaire, Big Five Questionnaire, Big Five Questionnaire for Children, Parental Acceptance-Rejection Questionnaire, Family Adaptability and Cohesion Evaluation Scale, Friendship Quality Questionnaire, Inventory of Peer Attachment-Revised and Self-esteem Scale. The results of hierarchical analyses indicate that described set of predictor variables account for 48% of total variance of self-esteem in young adolescents, 41% of total variance of self-esteem in middle adolescents and 46% of total variance of self-esteem in older adolescents. Considering personality and peer context variables, in all three adolescent groups, the self-esteem was significantly predicted by emotional stability/emotional instability and energy, and by perceived quality of attachment with peers, respectively. With respect to family context variables, the self-esteem was significantly predicted by perceived family cohesion and adaptability in young adolescents, by perceived parental acceptance-rejection of mothers in middle adolescents and by perceived parental acceptance-rejection of both (mothers and fathers) in older adolescents. The results of this study clearly indicate the necessity of taking into account the different forms of family and peer interactions, as well as the developmental specificities of particular period of adolescence, when considering personal and environmental determinants of self-esteem in adolescents.

Key words: self-esteem; adolescents; family; peers; personality traits

Adresa autorica

Authors' address

Đenita Tuće, Jadranka Kolenović-Đapo, Indira Fako

Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet

djenita.tuce@gmail.com, jadranka_djapo@yahoo.com, fakoindira@gmail.com